

KADI DEFTERLERİ (ŞER'İYYE SİCİLLERİ), MAHİYETLERİ, MUHTEVALARI VE İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMELERİNİN ÖNEMİ

Ali DUMAN (*)

Özet

Osmanlı Devleti hukuk sisteminin nasıl çalıştığını göstermesi bakımından çok büyük değere sahip olan kadi defterleri, aynı zamanda noter, belediye işleri, belde amiri, vakıfların denetlenmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, fiyatların belirlenmesi, mukataa tefiti, ihtida kayıtları, askeri yazışmaların kayıt altına alınması gibi önemli görevleri üzerinde taşıyan kadılar tarafından kaleme alınmış değerli vesikaları da içermektedir. Bu belgeler arasında ilamlar, hüccetler, tezkireler, maruzlar, temessükler ve padişah, şeyhülislam kazasker gibi makamlardan gelen emir ve fermanlar sayılabilir. Gerek kadıların sahip oldukları görevler ve gerek kadi defterlerindeki kayıtlar sadece hukuk ve İslam hukuku alanındaki çalışmalara değil, aynı zamanda tarih, sosyoloji, psikoloji, askeri tarih, sanat tarihi gibi alanlar için de büyük bir önemi haizdir. Fakat özellikle Osmanlı devleti gibi yedi yüz yıl hüküm sürmüş bir devletin, hukuk sisteminin işleyişinin nasıl olduğu konusunda mutlaka müracaat edilmesi gereken kayıtlardır.

Anahtar Kelimeler: Kadi Defterleri, Şer'iyye Sicilleri, Kadi Sicilleri, Osmanlı Devleti Hukuk Sistemi, Ferman, İlam, Hüccet, Maruz, Tezkire, Temessük.

The Registers of Kadi, Their Essential Characters, Contents and the Importance of the Study from in Respect of Islamic Law

Abstract

The Ottoman Kadi (chief city judges) Registers are of great significance in that they show how The Ottoman State Jurisprudence System worked. These Registers include documents and commentaries with regard to the records of notary, municipality, supervision of charities, city administrator, tax and jizya accumulation, price assignment, embracing Islam, military correspondence. In addition to these, there are a great deal of topics mentioned in the Registers such as written judicial decrees, the correspondings of Kadis' among themselves, trial summaries, etc. For all these reasons, the Registers are not illuminative merely for studies of Islamic Jurisprudence, but they are also crucial for the studies of sociology, psychology, history of military and art. The main concern of this study is to understand, analyze and evaluate Islamic jurisprudence system of The Ottoman State with an appeal to of Kadis' Registers.

Key Words: Ottoman State Jurisprudence System, Muslim Judge Registers, Register of the Kadi, Firman, court decisions of the Ottoman trials.

*) Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(e-posta: aliduman2002tr2002@gmail.com)

Giriş

İslam Hukuku (Fıkıh) için tatbik-i gayrı kabil, yani uygulanması mümkün olmayan bir sistem olduğu düşüncelerinin dile getirildiği günümüzde¹, mahkemelere intikal eden davalarda kararların çıkması bazen aylar hatta yıllar alabilmektedir. Öte yandan mahkemelere intikal eden davaların yoğunluğu, hâkim başına düşen dava dosyalarının kalabalıklığı gibi bir takım dış tesirler de, adaletin geç tecelli etmesinde etken olabilmektedir. Hırsızlık gibi suçlar, adi suç kapsamı içerisinde, neredeyse cezalandırma harici kalmış durumdadır. Adam öldürmelerde bile verilen cezaların caydırıcı olmaktan çok, teşvik edici bir niteliğe dönüşmüş olduğunu söylemek mümkün hale gelmiştir. Bütün bunlar, adaletin geç tecelli etmesine, hukuk ve adalete olan güvenin sarsılmasına ve insanların farklı yöntemlerle haklarını alabilme yollarına başvurabilmelerine yol açmaktadır.

Acaba adaletin vaktinde temininde, suçluların hak ettikleri cezayı alabilmelerinde, İslam Hukuku'nun günümüze ışık tutabilecek bir önerisi olabilir mi? Uygulanması imkân dâhilinde olmadığı iddia edilen bu sistemin, tarihsel süreçteki pratiklerinde, günümüz için yol gösterici nitelikte malzemeler bulmak mümkün müdür? Bu ve buna benzer soruların cevaplanmasında başvurulabilecek en uygun yöntem, yakın geçmişimizi oluşturan ve mevcut hukuk kurumlarımız ve bu kurumlarımızın sahip olduğu sistemimizin de temelleri arasında yer alan Osmanlı Dönemi hukuk sisteminin incelenmesini akla getirmektedir.

Uygulanma açısından İslam Hukuku'nun, Hulefâ-i Râşidîn (Raşit Halifeler) döneminden sonra, en yüksek derecesine ulaşmış olduğu dönemin, Osmanlı Devleti'nin dünyaya hâkim olduğu XII. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasındaki devir olduğu söylenebilir². Osmanlı sultanlarının, bu dönemde Hanefî mezhebine uygun olarak İslam Hukuku'nu öğrendiğince hatasız uygulamaya çalışmış, adaletin dağıtımında İslam Hukuku'nu ve prensiplerini ön planda tutmuş oldukları görülmektedir.

Böyle uzun bir tarihe sahip olan bir devletin, bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte incelenbilmesinin gerçekten büyük mesailer harcamayı gerektirdiği açıktır. Osmanlı Devleti hukuk sisteminin nasıl işlediği konusunun aydınlatılması, özellikle günümüz pozitif hukuku açısından önemli katkılar sağlayabilir.

Osmanlı Devletinin uygulamış olduğu hukuk sisteminin doğru ve yanlışsız olarak anlaşılabilmesi için başvurulacak belgelerden biri ve hatta en önemlisi **Kadı Defterleri** (Şer'iyye Sicilleri)dir. Bu defterler incelenmedikçe, bu devletin hukuki yapısı hakkında söylenilecek her sözün, ileri sürülecek her iddianın birer varsayımdan ibaret kalacağını

1) Uriel Heyd, genel olarak İslam Hukuku hakkında olmasa bile, İslam Ceza Hukuku yetersizlik iddiasını dile getirmektedir. O şöyle der: "Bilindiği gibi Şer'i Ceza Hukuku, İslam ülkelerinde tatbiki ehemmiyeti pek haiz olmamıştır. Şeriatın maddi hukuku oldukça yetersizdir. Tayin edilmiş cezalar sadece mahdud suçlar için vaz' edilmiş olup, birçoğu da bahis konusu edilmemiştir. Bundan başka delil ve ispat kaideleri son derece mahdud olduğundan birçok suçlar yeterince cezalandırılmamaktadır". Bkz. Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Derleme, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 45.

2) Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law (İslam Hukukuna Giriş)*, Çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, Ankara 1977, 12.

söylemek yanlış olmaz diyebiliriz. Zira bu defterler, Osmanlı devlet mahkemelerinde, kadılar tarafından tutulan birinci el kaynaklardır. Bu belgelerde kadılar tarafından verilmiş hükümlerin yanı sıra, hukuki işlemler, devletin üst kademesinden bildirilmiş olan emir ve fermanlar da yer aldığından dolayı, kaydedilmiş olduğu döneme ait hem hukuki, hem aklı, hem de idarî veriler bulunmaktadır. Bu nedenle bu belgeler incelenmeden Osmanlı hukuk sisteminin tam olarak, hiç bir soru işaretine mahal bırakmaksızın ortaya konulabilmesi imkansızdır.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devletini bütün yönleriyle incelemek değil, sadece, 600 küsur sene ayakta kalmayı başarabilmiş olan bu devletin hukuk sisteminin incelenmesi zarureti ortaya koymak ve yapılacak olan incelemede başvurulması gerekli olan ana kaynaklardan biri ve en önde geleni olan **Kadı Defterleri**'nin önemini belirtmek ve bu birikimin günümüze ışık tutabilecek verilerle dolu olduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu çerçevede çalışma üç aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamada Kadı Defterlerinin mahiyeti üzerinde durulacak; ikinci aşamada da Kadı Defterlerinde yer alan belgeler, örnekleriyle birlikte, tanıtılacaktır. Üçüncü ve son aşamada ise İslam Hukuku bilimi dalı açısından kadı defterlerinin değeri gösterilmeye çalışılacaktır.

I. Kadı Defterleri'nin Mahiyeti

Kadı Defterleri, mahkemelerde kadılar tarafından tutulan ve kadıların davalar hakkında verdikleri hükümleri, nikah, talak, ikrar, vakıf, alış-veriş gibi hukuki muameleleri ve kadılara üst makamlardan bildirilen (ferman, tezkire, temessük, mürasele vb.) çeşitli kayıtları ihtiva eden belgelere verilen isimdir.

Kadı Defterlerini dış ve iç özelliklerine göre değerlendirmek mümkündür. Dış özellikleri itibarıyla; kadı'nın cebine sığabilecek kadar küçük, dar ve uzunca, kağıdı sağlam, parlak, normal kalınlıkta, yazmada kullanılan mürekkep bugün bile parlaklığını koruyabilecek derecede sabit, yazı stili ta'lik ya da ta'lik kırmacı şeklinde ve dış kapağı karton ciltli, sırt ve kenarları meşin kaplıdır³. Genel olarak saydığımız bu özellikler defterlerin hepsi için geçerli olmakla beraber, defterlerin ebatları konusunda kesin rakamlar vermek mümkün değildir. Devlet merkezi tarafından kesin bir standart belirlenmemiş olduğundan dolayı defterlerin hepsinin aynı ebatlara sahip olmadığı, bilakis uzunluk, en ve kalınlık açısından farklı ebatlarda oldukları görülmektedir.

İç özelliklerine gelince; kadı defterlerinin başında, genellikle Arapça olan bir giriş kısmı yer alır. Burada şer'î hükümlere ve bunları vazeden Allah ve Peygamberine saygı arz edilmekte, daha sonra sicili tutan kadı'nın ismi ve vazife unvanı da belirtilmektedir. Çoğu zaman defteri tutan kadı'nın tayin berat buyrultusu da bu girişten sonra, defterin başına kaydedilmektedir⁴.

3) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1985, 116; Ahmet Akgündüz, *Şer'îyye Sicilleri*, İstanbul 1988, I, 19.

a) Kadı Defterlerindeki giriş kısmına 1115 tarihli Kastamonu Kadı Defterinin giriş kısmı örnek gösterilebilir: "Kad veka'a'l-esâfir fi zemeni ibtidâi'l-'abdi'l-fakîr bi-haze'l-emri'l-hatîr râciyen minâ'lla hi'l-meliki'l-kadîr et-teshîl ve't-teysîr ve mütevevssilen bi-şefâ'ati nebiyyinâ Muhammedini'l-beşîr ve'n-nezîr ve sellallahu te'âla 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve ashâbihi hayrû'l-ümemi ve'l-cemâhîr bi't-tifâ-

Giriş kısmından sonra, belli bir sıraya uyulmaksızın kadılar, karşılaştıkları davalara verdikleri hükümleri, üst makamlardan gelen yazılarla, çeşitli muamelelerle ilgili kayıtları deftere işlerler. Defterlerde yer alan belgeler istatistikî açıdan bir tahlile tâbi tutulursa, i'lam ve hüccetlerin büyük bir yekunu oluşturduğu söylenebilir. Bundan sonra maruz, tezkire, temessük, kassam defteri, tereke defteri, emir ve fermanlar gibi kayıtların geldiği görülür⁴.

Kadılar hem idârî, hem de adlî görevler üstlenmiş oldukları için defterlerde her iki görevleriyle ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Kadıların idari görevleriyle ilgili olarak memur tayini, resmi yapıların bakım, tamir ve onarımıyla ilgili kayıtlar, vakıfların denetlenmesi ve vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, esnaf-ların teftişi, ihtida olayları, fiyatların belirlenmesi (narh), yiğitbaşı ve kethüda tayini, mukataa teftişi gibi kayıtlar sayılabilir. Adlî görevleriyle ilgili olarak tuttukları kayıtların başında i'lamlar, hüccetler, vakfiyeler ve ma'ruzlar gelir. Ayrıca adli ve idari görevlerinin dışında üst makamlardan gelen emir ve fermanları da yine defterler de görmek mümkündür.

II. Kadı Defterlerinde yer alan Belgeler

A. İdari görevleriyle ilgili Belgeler

1. Memur Tayini İle İlgili Kayıtlar

Kadılar, bulundukları beldenin en önemli amirleri arasında yer aldığı için o beldeye tayin edilmiş olan herhangi bir resmi görevlinin göreve başlama beratı kadıya bildirilir; kadı da ilgilinin görevine başlaması ve sıhhatli bir biçimde devam ettirebilmesi için beratını kaydettikten sonra görev yerine gönderirdi^b.

ki's-sağır ve'l-kebir ve ene efkârü'l-verâ hâdimü's-ş-şerî'atî'l-garrâ Muhammed Efendi el-kâdî yev-meizin bi-medîneti Kastamoni kad veka'a'n-nüzûl fî mahkemeti's-ş-şerîfe fî yevmi's-sâbî 'aşara min Saferi'l-hayr sene hamse 'aşrate ve mie ve elf min hicri men lehu'l-'izzî ve's-ş-şeref'. Bu belgeden 1115 h. / 1703 m. tarihinde Kastamonu'ya Muhammed Efendi'nin kadı olarak atanmış ve 17 Safer 1115 tarihinde görevine başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu defter 1994 yılında yüksek lisans tezi olarak Ali Duman tarafından okunmuştur. bkz. Ali Duman, 1115 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicili-ne Göre Kastamonu'da Günlük Hayat, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman : Prof. Dr. Zahir AKSU), Kayseri 1994, 3.

- 4) Kadı Defterlerindeki belgeler için istatistiki bakımdan somut bir örnek vermek gerekirse 1115 Tarihli Kastamonu Kadı defterini örnek olarak verebiliriz. Bu defter 47 varak olup 104 belgeyi ihtiva etmektedir. Bu belgelerden 48 tanesi i'lam, 9 tanesi hüccet, 29 tanesi memur tayin buyurultusu, 11 tanesi tezkire, 7 tanesi de ferman'dır. Bkz. Duman, 44-148. Bir diğer örnek olarak 429-19 Nolu 1124-1125 Tarihli Kastamonu Kadı Defteri verilebilir. Bu defter 62 varak olup 187 belgeden meydana gelmektedir. Bu belgelerden 53 tanesi i'lam, 61 tanesi hüccet, 16 tanesi temessük, 14 tanesi buyuruldu, 15 tanesi tayin beratı, 3 tanesi tezkire ve 25 tanesi fermanlardan meydana gelmektedir. (bkz 429-19 No'lu 1124-1125 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicili.) Her iki defterde yer alan belge çeşitlerine göz atılacak olursa i'lam ve hüccetlerin birinci sırayı aldığı görülecektir. Bundan sonra temessük, tezkire ile birlikte ferman ve buyurultularında çoğunlukta olduğu dikkati çekmektedir.
- b) Kadıların memur tayinleriyle ilgili olarak Kadı Defterlerinde yer alan belgelerin örneklerinden biri 429-19 nolu (h. 1124-1125 / m. 1711-1712) Kastamonu Kadı Defteri'nin 90. varakında yer alan 136 numaralı belgedir: "Nefs-i Kastamonida vâki' müteveffâ Beg Çelebi mescidiniñ yevmi bir akçe vazife ile imâmı olan el-Hâc Muhammed kendi hüsn-i rızası ile erbâb-ı istihkâkdan sulbî oğlu işbu râfi'i tevkî'i refî'i's-Şânî-i Hakânî Ahmed Halifeye farig ve kasr-ı yed idüb mezbûr dahî her vechile

2. Yiğitbaşı ve kethüda Tayini

Kadı'nın görev alanı dahilindeki beldeye gönderilen devlet görevlilerinden bir kısmı da yiğitbaşı ve kethüdalardan oluşur. Bunların tayinleriyle ilgili beratlar da kadıya bildirilir ve kadı ilgili şahısların beratlarını deftere kaydettikten sonra, görevli şahısları görev yerlerine gönderirdi^c.

layık ve mahall u müstehâk olmağın babası feragından tevcih olunub yedine berat-ı şerif-i âlişânım virilmek babında yedinde olan farig-i merkûm babası beratı mücebince 'inâyet ricâ itmegin ferag vâki' ise mezbûre vech-i meşrûh üzere sadaka idüb bu berat-ı hümayûn-ı 'izzet-i makrûmı virdüm ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mezbûr Ahmed Halife varub zikrolunan mescid-i şerfin imamı olub hizmet-i lâzimesin mer'i ve mü'eddî kıldıkdan soñra yevmî bir akçe vazîfe ile mutasarraf olub vâkıfîñ ruhi ve devâm-ı 'ömri devletim için du'âye müdâvemet göstere şöyle bilüb 'alâmet-i şerîfeye i'timâd kılalar tahriren fi evâ'il-i Şehr-i Receb li-sene erba' ve 'işrîn ve mie ve elf. Vasale ileyha fi sene 1124 18 Şevvâl Be-makam-ı Konstantiniyyeti'l-mahrûse".

Bu belge bir imam tayin beratıdır. Bey Çelebi mescidinin imamı Hacı Mehmed efendi kendisine ait görevi oğluna devretmek istemiş ve kadı bu isteği yerinde bularak oğlunun babasının yerine geçmesine karar vermiş ve onun bu görevi esnasında üçüncü şahıslar tarafından rahatsız edilmemesi ve görevini hakkıyla yapabilmesi için tayin beratını vermiştir.

Memur tayinleriyle ilgili olarak bir diğer önemli örnek de 1115 tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 30 varakının (a) yüzünde yer alan 77 no'lu belgedir.

ATABEGİ DER KASTAMONU MEDRESESİ

Medrese-i mezburûñ vazîfe-i mu'ayyene ile nısfına mutasarraf olan Sehrânî Muhammed Efendi medine-i mezbura kenduye tevcih olundukda iki ay tasarrufuñdan soñra vilâyetine gitmek üzere gidüb ikibuçuk sene mikdarı gelmeyüb el-ân nâm-ı nişânı zuhur itmeyub medrese-i mezbura hâli u mu'atıla kalmagla Rumeli Kazaskeri iken vefât iden 'Abdurrahîm zâde Muhammed Efendi mülazımlarından Medine-i Münevvere pâyesiyile Ya'kub Aga müderrisi olan 'Abdurrahim Efendi Müsevvîdî İbrahim Efendiniñ oğlu olub Dahile pâyesiyile sâbikan Ya'kub Aga müderrisi olan kıdvetü'l-muhakkıkîn Mevlânâ Ahmed Efendi zîde fazluhu âbâ 'an ceddî olan 'ulemâ'dan olub bî vech-i medresesi âhara tevcih olunub sıfru'l-yed kalmagla kudemâ'-i tarikden pîr u ihtiyâr her vecihle mahall u müstehak olmagla nısf-ı medrese-i mezbura tevcih olunmak recâsına Kastamonu kadısı Mevlânâ 'Abdullah Efendi 'arz itmekle Atabeg medresesiniñ nısfı Muhammed Sehrânî nef inden mûmâ ileyh Ahmed Efendiye tevcih olunmak üzere faziletlu Şeyhü'l-islâm Mevlânâ Muhammed Efendi Hazretleri işâret itmeleriyle işâretleri mücebince tevcih olundu. 13 Cemâdi'l-evvel 1115kad vasale ileynâ 1115 fi Cemâdi'l-evveli.. Tıbku aslu'l-âli Hüseyini'l-me'mur 'afâllah. Hurrîre 'Abdi'l-fakîr er-res'hâne bi'istimâ'i'l-umûri ş-şer'iyi'l-askerî".

Bu belgede Atabeg Medresesine, Kastamonu Kadısı Abdullah Efendi'nin teklifi üzerine Yakub Ağa Medresesi müderrislerinden Ahmed Efendi'nin Şeyhü'l-İslâm Muhammed Efendi'nin emriyle atandığı görülmektedir. Belge tahlil edilecek olursa; resmî işlemlerin nasıl yürütüldüğünü göstermesi, kadı-kazasker, şeyhü'l-islam gibi ilmiye sınıf mensupları arasındaki ilişkilerin nasıl yürütüldüğüne işaret etmesi açısından, Osmanlı ilim tarihine ışık tutmanın yanında, döneme ait önemli şahsiyetlerin adlarının geçmesi hasebiyle de biyografi çalışmaları açısından ve yine döneme ait eğitim kurumlarının adının geçmesi bakımından da sanat tarihi ve eğitim bilimleri açısından büyük önem taşımakta olduğu söylenebilir.

- c) Buna örnek olarak 429-19 No'lu 1124-1125 Tarihli Kastamonu Kadı Defterinde sahife 89'da yer alan 134 numaralı belgeyi gösterebiliriz: "İzzetlu faziletlü efendi hazretlerinin meclis-i şerifleri sûbiña der-i da'vât-ı sâfiyyât ve vâfiyyet iblagıyle inhâ olunan budur ki hâliyen taht-ı hükûmet şî'ârîñizda vâki' Kastamonu ve tevâbi' nevâhîsinde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşların üzerine zâbit olmak üzere kethüdâ mîrî nasb u ta'yîn olunmak mu'tad-ı kadîm olmağın ebnâ-i penâhiyânda onsekizinci bölükte yevmî yirmibeş akçe ulûfeye mutasarraf olan kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akrân Hasan b. 'Abdillâh zide kadruhu ocagın kademli emektâr erlerinden olub her vecihle mahal u müstehâk olmagla kethüda mîrî nasb u ta'yîn olunub mektûb gönderilmiştir. İnşâellahu te'âlâ vusûlünde gerektir ki merkûmı hizmet-i mezbûrede istihdâm itdirdüb kethüda mirlige mûte'alık olan umû-

3. Resmi Yapıların Bakım ve Tamiriyle İlgili Kayıtlar

Kadılarının görev bölgesinde yer alan cami, vakıf, imaret, kütüphane gibi resmi yapıların bakım ve tamiriyle ilgili kayıtlar da kadı defterlerine kaydedilen belgelerdendir^d. Kadı defterlerinde yer alan bu kayıtlar sayesinde herhangi bir belde bulunan eski yapıların, tarihi eserlerin, yapım tarihlerini, tamir görmüşlerse tamirat tarihlerini, tamirat için yapılan harcamaları vs. öğrenmek mümkündür.

ra hususi müraca'âtı mûma ileyhe itdiürdesiz ve siz ki oltarafta sâkin altı bölük yoldaşlarız mûma ileyhi üzerlerinizde zâbit ve kethûda mirî bilûb düşen da'va u niza'ınızı izn-i şer'i şerif ve ma'rîfet-i merkûm ile görüb şer' ve kânûn bir ferdi rencide ve tecâvüz eylemeyesiz ve sen ki kethûdâ mirî zinde kadruhûstün olcânibde olan altı bölük yoldaşların hüsn-i zendegânı üzere zabt u rabt idüb ve sa'nâ muhâlefet üzere olanları isim ve resimleriyle ve bölükleriyle yazub i'lam eyleyesiz ve ba'zı levendât tâ'ifesi muzrak ve bayrak getirüb sipahî nâmiyle re'âyâ fukarasını rencide ve remide itdürür ise olmakûleleri dikkat birle alagetirüb şer'le üzerlerine lazım geleni icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye itdürür resin ki sâ'irlere mûcib-i ibret ve sebeb-i nasihât ola ma-yı himmet-i 'imâdın lehu (...) tahrîren fi evâhir-i şehri şevvâl li-sene erba' ve 'işrîn ve mie ve elf. Kıdvettü'l-kudât Hafız el-Fakîr, Kıdvettü'l-kudât el-Fakîr Süleymân, Silahdâr Muhammed Ağa, Ağa-yı hümayûn".

Bu belge XVIII. Bölük kademli erlerinden Hasan b. Abdullah'ın VI. bölüğe Kethûda miri olarak tayin edildiğini gösteren bir buyrultudur.

- d) 1115 tarihli Kastamonu kadı defterinin 25. sahifesinin (b) yüzünde kayıtlı 61 numaralı belgeyi örnek olarak gösterebiliriz: "Kastamonida Atabeg medresesi vakfının vazife-i mu'ayyene ile nisf-i mütevellî ve müderisi olan Hasan ile nisf-ı uhra Sehrânî Muhammed üzerlerinde olub lakin vakf-ı mezbur ekl-i meblag idüb Cami'-i mezbur ta'mir itmekden imtina' olmagla ahali-i vilâyetini 'ulemâ' u sulehâ' u e'imme-i hutebâ' u a'yân u eşrâf ve sâyir u dab' u şerîf bimâ mücmehüm cami'-i mezbur varılub mütevellî-yi mezbur es-Seyyid Hasan dahî hazır iken keşf u nazar olundukda mihrâb divarı ile cenub tarafının divarı harâb olub üzerine kurşun bozulub rahmet-i bârân oldukça bi'l-cümle câmi'-i mezburun kapusundan mihraba varınca edâ-i sulûke mağrûfe olacak mahallim olmayub tavan kırışları çürüyüb ve tamlede ve kalçaları dahî çürüyüb eger sene ta'mir olunmaz ise sakfı çöküb bi'l-küllüyye münhedim olub ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşâhede ahali-yi vilâyetini ittîfâk u ithadlerinden sonra evkâf-ı mezbur kara u mezânî u mûskafât olub îrâdi ziyâde olub bâlâ-yı mestûr harabî ta'mire bir senede hasıl olan mal-ı vakf-ı mezbur vefâ ider deyu bi'l-cümle icma' u ittîfâk itmekle husus-u mezburun ahd-i senede gelmege kadir ve ta'mir u termim için evkâf-ı mezburun malını cem' u tahsil ve lazım olan mahalline sarfa ber müstakim ve dindar kimesneler nasb u ta'yin olunmak muradımızdır deyu ba'de'l-ittîfâk işbu râfi'-i tevkî'-i refî'i ş-şan Şehriyârî u nakûleme birliğ-i belig-i mükerremet ünân tacdâr-ı kıdvettü'l-emâsil ve'l-akran 'Abdurrahman zîde kadruhu için istikâmet ile ma'rûf-ı diyânet ile mevsûf ve 'uhdesinden gelmege kadir oldugun her biri istihsân u ittîfâk ve mezburun mütevellî olmasını iltimas itmeleriyle mezbur 'Abdurrahman vakf-ı mezbur mütevellî nasb u ta'yin ve kedd-i neşide-i vakf-ı mezbur malı muhasebesin görmege ve ba'de't-tahsil Câmi'-i mezburun ta'mirine harc u sarf itmek üzere berât-ı şerîfim verilmeğe ricasına Kastamonî Kadısı Mevlânâ 'Abdullah zîd fazluhu 'arz itmekle Anadolu muhasebesinde zikr olunan 'Atabeg medresesine tevliyet u nezâret u müderrislik vazife-i mu'ayyeneler ile nisf-i Mevlânâ Hasan ve nisf-ı uhra Muhammed Sehrânî üzerinde bulunduğu derkenar olunmagla mezbur tevliyet u nezâretini Sehrânî üzerinde olan nisf-i hissesi merkûm 'Abdurrahmana tevcih olunmak üzere i'lemül-'ule-mâ-i'l-mütebahhirin efdalü'l-fudelâ'i'l-mütekarri'in bi'l-fi'l Şeyhül-islam olan Mevlânâ es-Seyyid Feyzullah edâmallahu te'âlâ fezâ' ileh işaret itmegin hakkında mezîd-i inâyet emîr-i şahânem zuhura getirüb Kadı mûmâ ileyhi'n 'arzi ve Mevlânâ-yı müşarûn ileyhi'n işaretleriyle ru'us-u hümayûnum mucebince tevcih idüb bu berât-ı hümayûn-u sa'âdet u mukırrûnu virdim ve buyurdumki merkûm 'Abdurrahman zîde kadruhu varub vech-i meşrûh üzere evkâf-ı mezburda tevliyet u nezâretini Sehrânî üzerinde olan nisf-i hisseye mutasarrif olub hizmet-i lazimesin mer'î ve mü'eddî kıldıkdan sonra bundan akdem ne vecihle mutasarrif olagelmışler ise mezkûr 'Abdurrahman dahî olvecihle mutasarrif ola ol-bâbda ref olunan Sehrânî Muhammed ve taraf-ı âhardan ferd vechânî'l-vücûh dahl u ta'aruz kulmayub mani' u müzahim u râfi' u dâfi' olmayalar şöyle bileler 'âlâmet-i şerife i'timâd kılalar tahrîren fi'l-yevmi's-sânî min Saferi'l-hayr sene hamse 'aşara ve mie ve elf Kad va-sale ileynâ 1115 Rebî'l-evvelî 6" Feyzullah.

4. Vakıfların Denetlenmesi ve Vakıf Binalarının Kiraya Verilmesi İle İlgili Kayıtlar

Kadı'nın görev yaptığı beldede bulunan vakıfların denetlenmesi ve kiraya verilmesi işlemleri de kadı tarafından yürütülmekte olduğu için kadı defterlerinde bununla ilgili kayıtlar da yer almaktadır^e.

5. Vergi ve Cizyelerin Toplanması

Osmanlı Devletindeki idari yapılanma vergilerin ve cizyelerin toplanması görevini de kadıya vermiştir. Bu sebeple Kadı Defterlerinde cizye ve vergiyle ilgili kayıtlar da yer alır^f.

Bu belge Kastamonu'daki Atabeg Medresesinin taminine ve bu tamin işlemini kimlerin nasıl yürüteceğine ilişkin bir belge olup, sanat tarihçileri açısından gayet büyük bir önemi haizdir. Nitekim bu belgeye göre Kastamonu Atabeg Medresesinin h. 1115 / m. 1703 yılında tamir görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir tarihin belirlenmiş olmasının, eski yapıların hangi döneme ait olduğunu belirlemeye çalışan sanat tarihçileri açısından oldukça kolaylıklar sağlayacağı ortadadır

- e) Bu tür kayıtların örneklerinden biri 1115 tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 24 varakasının (b) yüzünde yer alan 59 numaralı belgedir. "Vech-i muharrer hurûf olduki Medine-i Kastamonida vâkı' merhûm u mefğûrun leh İsmâ'il Beg câmi'-i şerîfi evkâfından yine Medine-i mezburda vâkı' Kurşunlu Hanı dimekle ma'rûf hanın beher yevm icâresi yüz-kırk akça olub bâ'is-i tezkire Mustafa Beşe vakf için kırkiki akça dahî ziyadeye kabûl idüb beher yevm yüzseksenikşer akça vakf için icâre ile kabûl itmegin merkûm Mustafa Beşeye hân-ı mezbur zenbîlin tathîr itmek şartıyla işbu biñyüz-onbeş Reb'î'l-evveli senesine tamamına degin ber minvâl-i muharrer icâr eylemişdir tarafımızdan ve âhardan müdâhale olunmaya hurrîre fi't-tâsi'l-l-mezbur. Mine'l-fakîr Ahmed vekîl-i mütevellî İsmâ'il".

Bu belgede İsmail Bey Camisinin vakfı olan Kurşunlu Hanının günlük 140 akçe olmasına rağmen Mustafa Beşe tarafından 182 akçeye kiralandığı kaydedilmektedir. Kiraya verme şartı olarak hanın pisliğinin tezmizlenmesi ileri sürülmektedir.

- f) 429-19 No'lu 1124-1125 Tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 18 sahifesinde yer alan 34 numaralı belge vergi tahsili ile ilgilidir. "An ashâbi't-tahrîr ve'l-kalem dîvan-ı hümâyûn katiblerinden mücî Mustafa Efendiniñ Livâ-i Kastamonı'da bi-emerâtî 'âlf mutasarrıf olduğu ze'âmet voyvodalığını derhte iden İbrahim Ağa b. Ya'kub Efendi nâm kimesne meclis-i şer'i şerîf lâzımı't-teşrifde yine mezbûr Mustafa Efendi etbâ'ından işbu râfi'ü'l-kitâb Süleyman Beg b. Muhammed nâm kimesne mahdarında üzerine da'vâ u takrîr-i kelâm idüb tarih-i kitâbdan dört sene mukaddem voyvodası olduğum ze'âmet-i mezbûre re'âyâ-larından mahsûlâtı ve rusûmât-ı mezbûr ile me'an cem' u tahsîl ve bir ay mukaddem birbirimiz ile hisab görüb ba'de külli şey' Övce nâm karye re'âyâsı zimmetlerinde sene-i mezbûre mahsûb bâkî kalan yüzotuzbir keyl-i mahlût mahsulden mahallesi 'adâ tarih-i kitaba gelince beynimizde harman iden ahz u itâya müte'allıka 'aid de'avâ-yı mütâlebât ve eymân-ı muhasamâtdan her birimiz âhârîñ zimmetini ibrâ-yı 'âmm ile ibrâ u iskât itdi-gimizi nâtuk bir birimize temessük virmiş iken mezbûr Süleyman Begiñ karye-i mezbûre ahalisinden makbûzı olan mâr-ru'z-zikr yüzotuzbir kile mahlût mahsûlesi taleb iderin su'âl olunsun didikde gibbe's-su'âl mezbûr Süleyman Beg cevabında fi'l-vâkı, işbu müdde'î-yi mezbûrñ müdde'âsı olan mahsûl mezbûr tarafından bi'l-vekâle ahz u kabz ve kendüye def' u teslîm ve tarih-i mezbûrde hisab-ı merkume dahil olmak üzere karye-i mezbûre ahalilerinden bi'l-vekâle makbûzñ ve kendüye medfu'um olan sâli-fü'z-zikr yüzotuzbir kile mahlût mahsûle müte'allıka 'â'id da'vâdan zimmetimi ibrâ-yı 'âmm ile ibrâ u iskât eyledi deyu def'le mukabele idücek gibbe'l-istintâk ve 'akîbü'l-inkâr mezbûr Süleyman-dan def'-i mezbûrñ mübeyyine beyyine taleb olundıkda 'udul-ı ahrâr-ı ricâl-i müslümünden Livâ-i mezbûr mütesellimi İsmâ'il Ağa etbâ'ından Hasan Beg b. el-Hâc Muhammed ve el-Hâc Muhammed b. Mustafa nâm kimesneler li-eclî'ş-şehâde meclis-i şer'a hazırân olub istîşâd olunduklarında fi'l-hakîka tarih-i rakamdan bir ay mukaddem işbu müdda'î-yi mezbûr İbrahim Ağa mezbûr Süleyman Beg ile bizim huzurumuzda hisâb görüb mezbûr İbrahim Ağanıñ müdde'âsı olan yüzotuzbir kile mahlût mahsul dahi hisablarına dahil olmak üzere tarih-i mezbûre gelince beynlerinde harman iden ahz u itâya müte'allıka 'â'id de'avâ u mütâlebâtdan her bir âhârîñ zimmetini ibrâ itdiklerini nâtuk

6. Fiyatların Belirlenmesi (Narh),

Kadılar bulundukları beldenin fiyat hareketlerinin belirlenmesinde de oldukça önemli roller oynamaktaydılar. Fiyatlar devlet tarafından belirlendiği ve kadılar da bulunduğu yerde de devleti temsil ettiği için fiyatların belirlenmesi (narh) işlemini yaparlardı. Fiyat belirleme işinde yetkili makam olan kadı bu işlevi yerine getirirken, yörenin muhtesip, pazarbaşı, esnaf şeyhi, ayan ve eşrafiyla da istişare eder bundan sonra fiyatları belirlerdi. Her ne kadar bu iş için ayrı narh defterleri de tutuluyor olsa da⁵, kadı defterlerinde de narh örneklerini görmek mümkündür⁶.

7. Mukataa Teftişi

Mukataa, bir arazinin belirli bir kira karşılığında birine bırakılması demektir ve devlete ait mukataaların denetlenmesi görevi de kadıya aittir. Bu sebeple kadı defterlerinde mukataalarla ilgili kayıtları bulmak mümkün olduğu gibi, üst makamlardan mukataaların denetlenmesiyle ilgili olarak gelen emir ve fermanlara da rastlamak mümkündür^h.

birbirlerine temessük virüb birbirinin zimmetlerini ibrâ itdiklerine şahitleriz şehâdet dahî iderüz de-yu her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl u tezkiye şehâdet-leri makbûle ol-mağın mucebince müdde'-i-yi mezbûr İbrahim Ağa bî vech-i mu'a-razadan men' birle mahallesi ve-ka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi evâhiri Zilhic-ceti'ş-şerife li-sene erba' ve 'ışrîn ve mie ve elf. Şu-hûd-ı 'Udûl (....)".

Bu belge Divan-ı Hümâyûn katibi Mücî Mustafanın Kastamonudaki ze'amet-i voyvodalığını yürüten İbrahim Ağanın, kendisine tâbi bazı köylerden mahsulat vergisi olarak dört sene önceden kalan 131 kile karışık mahsulü alıp, verdiklerine dair aralarında temessük ile ibrazı huccetidir. Bu belgeye göre dört sene önceden beri kalmış olan mahsulat vergisinin tahsil edilerek teslim edildiği anlaşılmaktadır.

5) Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, 3-6.

g) 52 no'lu Amasya Kadı defterinin 15. belgesi et fiyatlarının belirlediği bir narh örneğidir:

Lahm-ı Ganem :	1 kıyye 15-18 akçe	Kelle:	1 aded 6 akçe
Ciğer:	1 aded 9 akçe	Munbar:	1 aded 3 akçe
Revğân-ı Kuyruk:	1 kıyye 30 akçe	İç yağı:	1 batman 1 guruş
Lahm:	1 kıyye		10 akçe

Bu belgede teker teker et ve et ürünleri ve fiyatları sayılmaktadır.

h) Bu tür belgelere örnek olarak 429-19 No'lu 1124-1125 Tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 109. sayfasında yer alan 163 no'lu belgeyi gösterebiliriz: "Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâ'îli ve'l-kelâm kadısı ve Boyabad kadısı nâ'ibi zîde fazluhuma ve kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akrân Kastamonu sancayı mütesellimi zîde kadruhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vasil olıcak ma'lûm ola ki kıdvetü'l-emâcîd ve'l-a'yân mizân-ı harîr ibneyi'l-Hâc 'Ali zîde mecduhu sa'd-ı sa'âdetime 'arz'-ı hâl idüb Boyabâd kazasında vâkî' Kırâç mukata'asına ber vech-i mâlikâne mutasarrıf olan Ahmed Aga di-mekle ma'rûf kimesne Dik Ahmed nâm kimesne biñyüzyirmidört senesine altmış bir gün vâde ile istikrâz eyledikleri dörtyüz guruş hakkın vâdesinden sekiz ay mürûr itmiş iken göndermeyüb te'ad-dî eylediklerin bildirüb temessükleri mücebince şer'le tahsîl olunmak bâbında hükm-i hümâyûnım ricâ itmegin mahallinde şer'le tahsîl olunmak emrim olmuşdur buyurdumki hükm-i şerifimle vüsûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel dahî ihzâr dahî kulub mukaddema bir def'a şer'le görölüb fasl olunmayan hususların temâmı hakk üzere tefahhüs u temessüklerine nazar idüb göre-sin i'lâm olundığı üzere ise olbâbda muktezâ-yı şer'-i kavîm ile 'amel idüb dahî mezbûrânîm zim-metlerinde müteveccih u sâbit olan olmikdar guruş hakkın hükm idüb bî kusur alıvirüb icrâ-yı şer' u ihkak-ı hâk eylesin min ba'd şer'-i şerife ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye iş itdirme-yüb husus-ı mezbûr için bir dahî emr-i şerifim varlıu eylemeyesin şöyle bilesin 'âlâmet-i şerife i'ti-mâd kılasınız tahrîren fi evâ'il-i Zilhicceti'ş-şerife li-sene erba' ve 'ışrîn ve mie ve elf. be makam-ı Kostantiniyyeti'l-mahrûse".

8. İhtidâ ile İlgili Kayıtlar

Kadı Defterlerine başka dinlere mensup olup da, İslâm'ı seçenlerin de kaydedilmiş olduğu da görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ihtida etmiş kimselerin Müslümanların sahip oldukları statüyü elde ettiklerini gösterebilmeleri açısından kadı'nın bu meselede şahitliğinin ve ona vereceği ihtidâ belgesinin, günlük hayatında karşılaşılabileceği bir takım sıkıntılardan muhafaza etmesi olarak belirlenebilir¹.

Bu ihtida ile ilgili kayıtlar üst makamların eline geçtiği zaman, kimi durumlarda ihtidayı kaydeden kadılara ihtidanın gerekçelerinin sorulduğu da görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birinin İslâm'ı seçen kimsenin ne maksatla İslâm'a geçtiği ve İslâm'ı seçerken herhangi bir zorlamaya maruz kalıp kalmadığının belirlenmesidir².

9. Askerî Belgeler

Şer'iyye sicillerinde kimi zaman devletin üst makamlarından asker toplanması, askerlerin herhangi bir yere götürülmesi vs. ile ilgili kayıtlar bulmak da mümkündür³.

Bu belge Kastamonu ve Boyabat'ta kadılara ve mütesellime yazılarak, Boyabatta bir mukata'ya sahip olan iki kişinin borçlarını ödemediklerinden bahisle incelenip şer'î muhakeme edilmesini emreden bir fermanıdır.

- i) Bu tür ihtidâ belgelerine örnek olarak 1261-1271 Tarihli Antep Kadı Defteri'nin 70. varakında yer alan 190 numaralı belgeyi gösterebiliriz. "Ma'rûz dâ'ileridir ki, Bâ'isi'l-i'lâm User veled-i Sahdûr nâm şâbb-ı merd Ermeni Diyar-ı Bekrde Kebes Mahallesi mütemekkinlerinden olub der mahmiye-i Medine-i 'Ayıntâbda müsaferet üzere me'a Ohannes ümm-i Bermehanek ile Medine-i mezbur meclisi ve mahfelü'd-din-i münif-i ezherde gâfil ve balığ olduğu halde imana gelmesi şehâdeteyn ile İslâmı kabul ve edyân-ı bâtüleden beri idüb ismi Ahmed Behzat müsemma olduğu huzur-ı âlilerine i'lâm olundu baki'l-emr-i hazret uli'l-emri ve'l-ihsanıdır. Fi 19 Cemâziye'l-evvel 270". Bu belgede Sahdûr oğlu User isimli bir Ermeni gencinin Ahmed Behzat ismini alarak Müslüman olduğu kaydı yer almaktadır.
- j) Bu tür bir örnek 53 No'lu Amasya Kadı Defterinin 167 numaralı belgesinde yer almaktadır. "Şeriat şî'âr amasya kadısı izzetlü Efendi zide fazluhu ve kıdvetü'l-emasil ve'l-akrân mütesellim ağa zîde kadruhu inha olunur ki Medine-i Amasya'da bir Ermeni kızı şeref-i İslâmı müşerref olduğu tarafımıza inha olunmaktan nâşi mezbûrenin İslâmı müşerref olduğu ne vechiledir ve şimdi ve güne olmuştur ise ta'yîn olunan mübaşir ma'rifetiyle geregi gibi teftiş ve tefhîs idüb sıhhat u hakikatını tarafımıza i'lâm eylemege..".

Bu belgeden anlaşıldığına göre bir Ermeni kızının Müslüman olduğu üst makamlar tarafından bilindiğinde, kadıya bunun nasıl olduğu ve durumunun ne olduğunun araştırılması emredilmektedir.

- k) 1115 Tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 28. varakının (a) ve (b) yüzünde yer alan 69 ve 70 numaralı belgelerde askeri açıdan büyük önem arz etmektedir. "Efâdil-u Kudâtü'l-müslimîn evvel-i vülâti'l-muvahhidîn ma'dinü'l-fezâ'il-i ve'l-yakîn râfi'i'l-i'lâmi's- şer'ati ve'd-din varisü'l-ulûmi'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn el-muhtassu yüzü'd-i 'inâyeti'l-meliki ve'l-mu'în Anatolunuñ sol kolun da vâki' olan mevâlî-i hitâm zîd fazluhum mefâhiri'l-kudât ve'l-hükkâm ma'dini'l-fazlu ve'l-kelâm kadılar zîd fazluhum ve mefâhiru'l-fermân ve'l-Kur'ân zikr olunan kazalarda vâki' yeniçeri ve serdarları ve'l-a'yân-ı vilâyet ve işerleri zîde kadruhum tevkî-i refî-i hümayûn vasıl olucak ma'lûm olaki bundan akdem Hüdâvendigar-ı sâbıkıñın zaman-ı sa'âdetle-rinde hatt-ı hümayûnlarıyla ocak tarafından muharrerler ta'yîn olub muharrer kazalarda vâki' nevâhî u kurrâfızda dergâh-ı mu'allâ yeniçeri 'ulemâla olanlar yoklayub defterde sahihi'l-esâmî olanlar yeniçeriler defterine ve esâmesi çalık olanlar re'âyâ zümresine ilhak olunub ve dahî sem'-i hümayûn ilkâ olmagla mukaddimen sefer-i hümayûnda mevcut olub agur-ı hümayûnda emegi ve hizmet-i sebkât iden yeniçeriler ta'ifesinden bu mekûle te'addi-yi vücûd olanlar dahî rıza-yı hümayûn olmayub kemânî olan yeniçeri ta'dâlarından ma'dûm olub büyükler ve sâ'ir ehl-i 'örf taraflarından kat'an mu'âhaze ve bir sene olmamak üzere sudur olan hatt-ı hümayûn şevket mukırrûn mucebince sath-ı hükûmetiñizde vâki' olan nevâhî u karyelere tavâbık-ı mezbur dahî bundan akdem yoklanub esâmileri çalık bulunmagla re'âyâ defterlerine kayd olanlar kemânî olan yeniçeri zümresinden ma'dûm olub finâ' d büyükler ve sâ'ir

10. Diğerleri

Kadınların idari görevleriyle ilgili olarak defterlere kaydettikleri belgelerden biri de hava raporlarıyla ilgili olanlardır¹.

Kadı defterlerine kaydedilen belge türlerinden biri de mefkudlarla ilgili belgelerdir. Bilindiği gibi mefkud kaybolan ve hayatta mı yoksa ölü mü olduğu belli olmayan kimseler için kullanılan bir istilahtır^m.

Bir diğer belge çeşidi de Arpalık tayinleriyle ilgili olan belgelerdirⁿ.

ehl-i 'örf taraflarından kat'an mu'âhaze ve bir sene mutabık olmayub kemâ kâne yeniçeri ta'dâlarından ma'dûm eylesin ve senki serdarların vech-i meşrûh üzere 'amel idûb bundan akdem seferlerde ve serhadlerde mevslû olunub agur-ı hümayûnda emegi ve hizmet-i sebkâterinden neferlerin mezbûrîniñ esâmîleri çalık olunmagla re'âya defterlerine kayd olanları kemâ kâne yeniçeri ta'dâlarında ma'dûm ve kânûn-u kadîm üzere ocak tarafından sahib çıkub iktizâlarından umûr-u şer'iyyelerinde inâyet u himâyetleri idûb min ba'd büyükler ve sâ'ir ehl-i 'örf tâ'îfesi tarafından ber tarîk-i hile rencide ve remide itdirmeyüb şerefyâfaşa sudur olan hatt-ı hümayûn şevket mukurrûn mucebin-ce 'amel olunsun deyu bi'l-fi'l dergâh-ı mu'allâ yeniçerilerim serdarları olan düstûr-u mükerrrem müşîr-i mefham-i nizâmî'l- âlem vezirim Ahmed Paşa edâmallahu iclâlehu tarafından mühürlü mektub virilmekle vech-i meşrûh üzere 'amel olunmak beyanında ferman-ı âlişânım sudur olmuştur buyurdumki vusul oldukda bu bâbda sadır olan ferman-ı celîlî'l-kadrim ve vezir u müşârûn ileyh tarafından virilen mühürlü mektub mucebin-ce 'amel olunub dahî min ba'd hilâfına rıza ve cevâz göstermeyesin şöyle bilinsin 'âlâmet-i şerîfe i'timâd kılınsın tahrîren fi evâhiri şehri Rebî'î'l-âhîr sene hamse 'aşara ve mie ve elf..".

Bu belgede Anadolu eyaletinin sol kolunda bulunan mevleviyet idarecilerine hitap edilmekte yeniçeri ulemalarının kaydedildiği defterlerin gözden geçirilerek, re'aya zümresine kayıtlı olmayanların kaydedilmesi ve bu durumda olan kimselerin rencide edilmemeleri korunmaları istenmektedir.

l) 1261-1271 tarihli Antep Kadı Defterinin birinci varakında yer alan 3 numaralı belge bunun örneklerindendir: "Şevvâl-i Mükerrremiñ yirmi ve yirmibir günleri şedid rüzgar olmuştur . 268".

m) 1261-1271 Tarihli Antep Kadı Defterinin 97. varakının (b) yüzünde yer alan 256 numaralı belge mefkudla ilgilidir. "Medine-i 'Ayntâbda vâki' Şehre Küsti Mahallesi sakinlerden iken akdem fevt olan Babucci Mustafa b. Abeniñ veraseti zevce-i metrukesi Züleyh bt. Ebu Bekr ile sulbi-i kebir oğlu Mehmed ve kebire kızı Fatma ile gaib-i ani'l-beled kebir oğlu Hacı Halile ba'de'l-ihdârî's-şer'î kaim-i makam-ı medine-i mezbûra Tahir Beg Efendi tarafından beytül'-mal me'murı Emin Efendi talebiyle gaib-i mezbûr hissesi sanduka teslim olunmak üzere ma'rifet-i şer'le tahrir ve tevzi' olunan tereke defteridir ki tahrir olundu. Fi 17 Muharrem 271".

Bu belgede Antep'in Şehre Küsti Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Babucci Mustafa b. Abeniñ mirasının zevce-i metrukesi Züleyh bt. Ebu Bekr ile büyük oğlu Mehmed ve büyük kızı Fatma ile mefkud olan büyük oğlu Hacı Halile kaldığı belirtilmekte ve mefkud olan oğulun hissesinin sandığa teslim olduğu gösterilmektedir.

n) Bunlardan biri 1115 Tarihli Kastamonu Kadı Defterinin 35. varakının (a) yüzünde kayıtlı 96 numaralı belgedir : "Tıbkı asluhu'l-âli hurrî'l-fakîri ru'esâ Muhammedi'l-Mevlâ li-medine-i Konstantiniyyeti'l-mahrûsa Düstûr-u mükerrrem müşîr-i müfahham nizâmü'l-âlem müdebbir-i umûrû'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmim-i mühâbbü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib mümtahi-dü bünyânü'd-devle ve'l-ikbâl müşîr-i erkânî's-sa'âdet-i ve'l-iclâlî'l-mahfûz bi-sunûfi 'avâtîfî'l-melikî'l-alâ halen kabbe neşin olan vüzerâ-i a'zâmundan 'Ali Paşa edâmallahu te'âlâ iclâluhu tevkîf-i refî'î-i hümayûn vasil için ma'lûm olaki sen vüzerâ-yı a'zâmuñ yarar u nâmdârı ve vükelâ-yı fehhâmıñ umûru diye ve kâr güzârı olub her vecihle müstehakk-ı inâyet ve sezâdâr-ı âtufet oldugun ecilden haliyen hakkında mezîd-i inâyet-i âliye-i şâhâne ve mezîd-i re'fet-i seniyye-i padişâhânem zuhura getirilüb işbu sene hamse 'aşara ve mie ve elf şehri Recebiñin soñunda ber vech-i arpalık Kastamonu sancagını saña tevcih idûb i'lâm için ta'yin olmuştur buyurdumki vusûl buldukda bu bâbda sadır olan fermân-ı celîlî'l-kadrim mucebin-ce te'hîr u tevakkuf eylemeyüb ber vech-i arpalık livâ-i mezbûra sen mutasarıf olub zabt u rabtunda ve re'âyâ u berâyânıñ himâyet u siyânetinde ve sâ'ir fermânım olan hademât-ı 'aliyemiñ edâ u temşîl u tekmîlinde mecd u sa'yî olub min ba'd sükkânı vilâyet ve kattân-ı memlekete ber vecihle zulm u ta'diye ve tecâvüzden be-gayet-i ihtirâz u ictinâb

B. Adli görevleriyle İlgili Belgeler

1. İ'lamlar

Kadı tarafından verilmiş şer'î bir hükmü ve gerekçesini, ayrıca hükmü veren kadı'nın imza ve mührünü taşıyan belgelere i'lam adı verilmektedir⁶. Konularına göre borç ikrarı, alacağın ispatı, karşı tarafa yemin teklifi, alacağın tecili, kefalet, havale ve istihkak, muhayyerlik hakkı, icare, vakıf, evlenme, boşanma, ta'zir, iffete iftira (kazf), içki içme (şirb-i hamr) ve zina cezası, sû'i hal, maktûlün keşfi, diyet, Müslüman olma (ihtidâ) ve dinden çıkma (irtidâd), hırsızlık suçu ve cezasıyla ilgili konularda ele alınan i'lamlar, defterlerde önemli bir yekun tutarlar⁷.

2. Hüccetler

Herhangi bir kararı ihtiva etmeyen, sadece taraflardan biri tarafından yapılan ikrar ile karşı tarafın bu ikrarı tasdik etmesi ve hakimın bu olayı imza ve mührünü kullanarak belgelemesi sonucunda kadı tarafından taraflara verilen ve bir sureti de sicil defterine kay-

üzre olasin şöyle bilesin `alâmet-i şerife i'timâd kulasın tahrîren fi evâhiri şehri Receb sene hamse `aşara ve mie ve elf. İMZA Konstantiniyyete'l-mahrûsa"

Bu belgeye göre Vezir Ali Paşa'ya Kastamonu sancağının arpalık olarak verildiği anlaşılmaktadır.

- 6) Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1986, 1-2.
- 7) İ'amlara konu olan vakalar çoğunlukta olduğu için burada tamamına örnek vermek imkanı yoktur. Bu nedenle örnek olarak sadece 1115 Tarihli Kastamonu defterinde 3. varakın a yüzündeki 6. belgeyi veriyoruz: "Medine-i Kastamoni muzafâtından Buh nâm karye sükkânından Muhammed ibn İbrahim ve Hüseyin ibn Muhammed nâm kimesneler meclis-i şer'i şerif lazımı't-teşrifde medine-i mezbura a'mâlinde Çanakvîrân nâm karye sükkânından işbu râfi'u'l-kitâb Hasan ibn Muhammed nâm kimesne mahdarında her biri üzerine davâ ve takrîr-i kelâm idüb mezbur Hasan karye-i mezburda sakın-i ra'yyet ve ra'yyeti oğullarından olub resm-i ra'yyeti mirlivâya `ayid olmagla mirlivâ mal-ı maktu' ile bizden ahz ve biz dahî üzerine edâsı lazım gelen resm-i ra'yyeti taleb u da'vâ eyledigimizde edâda te'allül ider su'al olunub takrîri tahrîr aliverilmesi matlubumuzdur didiklerinde gibbe's-su'al mezbur Hasan cevabında yirmibeş sene mukaddem ceddin karye-i mezburda nakl idüb karye-i mezkûra Çanakvîrânda sakın u mütemekkin ve bendahî karye-i mezburda dogup büyüyüb muharrer-i vilâyet olanlarını karye-i mezbura Çanakvîrânî hane-i `avârızına kayd itdügüne binâ'en karye-i mezbur Buh ahalisi resm-i ra'yyet talebiyle rencide eylememek bâbında yedimde emr-i şerîf-i `âlişân virilmiş idi deyu ibrâz u fethi kırâ'at olundukda mazmun-i itâ'at makrûnetde bununı dedesi mezbur tahrîrden on sene mukaddem kasaba-i mezburda sakın bulunmagla muharrer-i vilâyet hîyni tahrîrde kayd idüb babası bu kasabada vücûda gelmiş ise dedesi olkaryeniñ defterinde mukayyed-i ra'yyet ve ra'yyeti olduğu takdirce tahrîrden on sene mukaddem kasaba-i mezburede sakın bulunmagla olkaryeniñ re'ayası olmuş olmaz karye-i mezbura sipahisine ra'yyetim oglusun deyu resm-i tiyek talebiyle bunu rencide itdurmeyüb men' u def eylesesün deyu buyurulmagın gibbe'l-istintâk Şa'bân ibn `Ali ve Ahmed Dede ibn Hasan ibn Receb ve sa'irleri fi'l-hakîka hâl-i bast olunan minvâl üzere olduğunu her biri `alâ tarîki's-şehâde haber vermeleriyle ber müceb iddi'âlî müddâ'iyân-i mezburân Muhammed ve Hüseyin resm-i ra'yyet talebiyle bi-vech-i mu'ârazadan men' olunub mâ veka'a bi't-taleb ketb olundu fi sâbi' Saferi'l-hayr sene hamse `aşara ve mie ve elf. "ŞUHUDÜ'L-HAL el-Hâcî Hasan Aga el-mütevellî, el-Hacî Derviş Ahmed b Ma'din, Hüseyin b `Ali, Receb Beg b `Abdillâh".

Bu belgede, Çanakvîrân köyünde oturan Hasan b. Muhammed'in raiyyeti oğullarından olduğu gerekçesiyle, Buh köyü sakinlerinden Muhammed b. İbrahim ve Hüseyin b. Muhammed adlı kişilerin açtığı dava vardır. Dava Hasan b. Muhammed'in haklı olduğu ve aynı konuda hakkında dava açılmayacağı hükmüyle son bulmuştur. İ'amlarla ilgili olarak diğer örnekler için Ziyaüddin Efendi, *Sâk-ı Cedîd (Câmi'ü Evnârî's-Sükûk ve Lâmi'üz'-Ziyâ'i Li-Zevi's-Şukûk)*, Matbaa-i Amire, 1274; Debbağzade Numan Efendi, *Tercüme-i Câmiü's-Sak*, ysz., 1248 gibi Sâklar incelenebilir.

dedilen belgelere hüccet adı verilmektedir⁷. Tanımından da anlaşılacağı gibi hüccetler, i'lamlar gibi, mahkemeye intikal etmiş, hasımlar arası bir davalasma sonucunda ortaya çıkan belgeler olmayıp, bugünkü noterlerin belgeleri resmileştirmesinde olduğu gibi, sadece kadıların şahitlik yaptığı herhangi bir durumu, sonradan ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıkta belgelemiş olmasından ibaret olan kayıtlardır. Günümüzde özellikle alım-satım akitlerinde, yapılan alış verişin iki tarafın icab ve kabulüyle gerçekleştiği ni tespit etmekte noterler tarafından bu işlem gerçekleştirilmektedir⁸.

3. Mâruzlar

Maruz, kelime anlamı itibarıyla arz olunmuş demektir. Istılahta ise küçüklerin, büyüklere karşı şifahî ve tahrîri olarak yaptıkları ifade şekli manasında kullanılır⁹. Kadılar tarafından, icra makamlarına idari bir durumun arz edildiği yazılı kayıtlara veya halkın kadıya yahut icra makamına hitaben yazdığı şikayet dilekçelerine, Osmanlı hukuk ıstılahında "maruz" denilir⁹. Diğer bir ifadeyle astın, üstüne yazdığı bir istek veya durumun arz edildiği yazılı belge ve kayıtlar mâ'ruz adını almaktadır⁹.

7) Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-Hükkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul 1300, IV, 718; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1985, VIII, 118.

p) Huccetlere örnek olarak 1115 tarihli Kastamonu şer'iyye sicilinin 15. varakının (a) yüzündeki 55 nolu belge gösterilebilir. "Medine-i Kastamoni mahallâtından `Arz mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Şa'ban ibn İbrahim nâm kimesneniñ verâseti zevce-i metrûkesi `Alime binti Muhammed dede ile kızkarındaşı Şehribânû nâm hatûna münhasıra olduğu lede's-şer'i'l-kavim zahir u mütebeyyin olduktan soñra mezbura `Alime tarafından ibra'-i âti'l-beyânı ikrâra vekîl olub zât-ı mezburayı ma'rifet-i şer'iyye ile `ârifân Ahmed Beşe ibn Şa'ban ve Ahmed Efendi ibn `Abdül-kadir Efendi şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite olan mezbur Muhammed Dede meclis-i şer'i hafır lazımı't-tevkîrde mezbura Şehribânû tarafından ber vech-i âti vekîl olub ber nehc-i şer'i vekâle-i sâbite olan râfi'ül-vesîka `Abdül-kâdir ibn Mahmûd mahdarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb müvekkilem mezbura `Alime mürise-yi müteveffâ-yı mezburuñ mahalle-i mezburada vâkî' bir tarafı el-Hâc `Ali menziline ve bir tarafı Üstâd Receb menziline ve bir tarafı Üstâd İbrahim menziline taraf-ı râbi'î tarîk-i `âmm ile mahdûd menzilinden ve tereke-i sâ'iresinden hisse-i irsiyyesini vâzi'atî'l-yed olduğu hasebiyle müvekkile-i mezbura Şehribânû-dan taleb u da'vâ sadırında iken müslimîn ve muslihûn tavassut idüb beş gurusı üzerine beynlerinde inşâ-i `akd-i sulh eylediklerinde müvekkilem mezbura `Alime ber vech-i muharrer sulh-ı mezkûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblag-ı mezkûr beş gurusu mezbura Şehribânû yedinden tamamen ahz u kabz idüb fîmâ ba'd müteveffâ-yı mezburuñ terekâtından ve tereke-i sâ'iresinden mîrâsa müte'allik `âmm-ei da'vâ-yı mutâlibâtından müvekkile-i mezbura Şehribânû-nuñ zimmetini ibrâ'-i `âmm ile ibrâ' u iskât eyledim didi didikde gibbe't-tasdîki's-şer'i mâ veka'a bi't-taleb ketb ve terkîm olundu fi'l-yevmi'l-hâdi ve'l-ısrîn min Şa'bani'l-mu'azzam sene hamse aşara ve mie ve elf." ŞUHUDÜ'L-HAL Zahrû'l-kudât `Abdullah Efendi Muharrem-zâde, Hafız Mustafa Efendi b Ahmed Efendi, el-Hâc `Ali Kazgancı, Mû'ezzin `Ali Çelebi, ve gayruhum".

8) Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, II, 410.

9) Bayındır, 18.

q) Mâruzlara örnek olarak 1115 tarihli Kastamonu sicil defterinin 8. varakının a yüzündeki 26 numaralı belgeyi gösterebiliriz: "Medine-i Kastamonu a'malinden İsmailî nam karye sükkanından işbu râfi'ül-kitab İmam Ömer Efendi b. Abdî ve Ahmed b. Mehmed ve Mustafa b. Şa'ban ve Mehmed b. Ali ve sa'irleri meclis-i şer'i kavim vâcibü't-tekrîmde yine karye-i mezbura sükkanından Osman b. Mehmed nam kimesne mahdarında her biri üzerine da'va ve takrîr-i kelâm idüb mezbur Osman bi-emrillâhi te'âla cüzâam marazına mübtela olub tevâ'if-i cüzâama irsal vbe keyfiyet-i ahvali tefahhus ve bi-hasebi's-şer karye-i mezburdan ihrac olunmak matlubumuzdur didiklerinde mezbur Osman taraf-ı şer'den sermahdar Hüseyin Beyin ve sa'ir hüddâm-ı mahkemede mu'temedün âleyh kimesneler ile tevâ'if-i mezbûraya irsal olunub mezburlar dahi ber vefk-i mu'tâd-ı uluvvet-i kadîmeleri üzere mezbur Osman'ın a'zâ-i müteferrikaları ba'de'r-ru'ye ve'l-müşahade fi'l-hakika mez-

Halk tarafından, mahkemelere çeşitli konularda yapılan şikayetler, hakim emriyle görevliler tarafından yapılan keşif ve tahkikât raporları ve naiplerin, daha çok ceza konularında yürüttükleri soruşturma ve hakim tasvibine bağlı olarak verdikleri hükümler ve hakimlerin bir üst makamlarına arz ettikleri konular, sicil defterlerine hep bu maruz başlığı altında kaydedilmiştir¹⁰.

Gerçekten de muhtevaları oldukça geniş olan bu belgeler, kadı tarafından kaleme alındığı halde, kadının kararını içermez ve hüccet gibi de hukukî bir durumun tespiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemezse de¹¹, mahkemelerin safhalarıyla ilgili daha geniş bilgi, kaza dahilinde işlenen suçlar ve yapılan gayr-ı meşru davranışların tespitin- de çok önemli bir rol oynar¹².

4. Mürâseleler

Mektuplaşma, resmî mektuplar anlamlarına gelen mürâsele kelimesi, şer'îyye sicillerinde; kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere verilen isimdir¹³. Bundan başka mürasele değişik anlamlarda da kullanılmaktadır. Mesela, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve naiplerine ve onlar tarafından nahiye naiplerine tayinleri, yetki ve salahiyetlerini açıklamak üzere yazılan emirler hakkında da mürasele terimi kullanılır. Ayrıca, kadılar tarafından bir husus hakkında yazılan resmî kağıtlara da mürâsele ismi verilir¹⁴. Tariflerden de anlaşılacağı üzere, herhangi bir makamın, dengi veya altı olan makamlara yazdığı resmî yazılar mürâsele ismiyle anılmaktadır.

5. Tezkireler

Genellikle aynı şehir ve kasabada bulunan resmî dairelerin birinden ötekine ve halkın birbirine yazdıkları yazılar hakkında kullanılan bir tabir olan tezkire¹⁵; diplomaside üstten asta ve aynı seviyedeki makamlar arasında gerçekleşen resmî yazışmalara verilen

bur Osman cüzzam marazına mübtela olub kendilerine olduğunu her biri haber virdiklerini sermahdar mezbur Hüseyin Beyin ve sa'ir hüddâm-ı mahkemeye gelub meclis-i şer' de inhâ-i takrîr itmele-riyle ber müceb Hadîs-i Seyyidi'l-Enâm mezbur Osman'ın karye-i mezburadan ihracına ba'de'n-nebiyye mâ veka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrire fi'l-yevmi's-sâmini `aşar min Cemâdi'l-evvel sene hamse `aşara ve mie ve elf". Şuhûdu'l-hâl (...)"

10) Bayındır, 18.

11) Akgündüz, I, 37.

12) Bayındır, 18.

13) Akgündüz, I, 38.

14) Pakalın, II, 621.

r) Müraselelere örnek olarak Debbagzade Nu'man Efendi'nin *Tercüme-i Cami'u's-Sâk*'ında yer alan mürasele (bkz. Debbagzade Nu'man Efendi, 371) gösterilebilir: "Medine-i Saraybusnaya tâbi Funnice nahiyesi zabıtı ağa el-mu'azzez ba'de's-selâm inha olunur ki bâ'at li-mürasele Mehmed sancakdarın nahiye-i merkûmede sakin filan oğlu Ahmed Ağa nâm kimesne ile da'vası olmağla bi't-taleb işbu mürasele tahrîr u irsâl olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki mezbûr Ahmed Ağa hasmı ile râfi'î şer' için bu tarafa meclis-i şer' a ihdar eylesün ve's-selâm". Bu müraselede Saraybosna'ya bağlı Funnice nahiyesini zabıtı olan ağaya, kendisinden davalı olunan bir şahsın mahkemeye getirilmesi hususunda bir uyarı yer aldığı görülmektedir

15) Pakalın, III, 491.

isimdir¹⁶. Kadı defterlerinde yer alan belgelerden önemli bir kısmı da tezkirelerden meydana gelir^s.

6. Temessükler

Sözlükte; tutunma, sarılma, delil izhar etme gibi anlamlara gelen temessük; şer'iyye sicillerinde, mîrî arazide ve gayr-ı resmî vakıflarda, tasarruf hakkı sahiplerine, yetkili makam veya şahıslar tarafından verilen belge demektir¹⁷. Kadı defterlerinde rastlanan belgelerden biri olan temessüklerle, vakıf ve miri arazilerde insanlar arasında sonradan meydana gelebilecek anlaşmazlıkların çözülebilmesi amacının gözetildiği görülmektedir¹⁸.

7. Emir ve Fermanlar

Şer'iyye sicillerindeki emir ve fermanlar iki başlık altında ele alınabilir:

1. Padişah'tan gelen emir ve fermanlar; bunlar, İslâm hukukunun padişaha tanıdığı yasama yetkisine dayanarak veya icra kuvvetinin başı olarak yazdırıldığı ve şer'iyye sicillerinde "Evâmîr ve Ferâmîn" diye zikredilen hükümleri içeren belgelerdir¹⁸.

2. Sadrazam, beylerbeyi ve kazaskerlerden gelen buyrulduklar; Osmanlı Devletinde padişah'tan sonra, şer'î ve kanûnî hükümleri icra ve takip ile görevli olan makam, padişahın bir nevi mutlak vekili bulunan sadrazamlardır. Sadrazamlar padişahın emrine dayanarak, bazı hususları kadılarına hatırlatabilirler¹⁹. Bundan başka, ilmiye sınıfının reisi durumunda olan kazaskerler tarafından, kadılarına gönderilen tayin buyrultuları gibi buyruştular da bu başlık altında incelenebilir²⁰.

16) Akgündüz, I, 46.

s) Ziyaeddin Efendi'nin Sakk-ı Cedid'inde (bkz. Ziyaüddin Efendi, *Sâk-ı Cedîd (Câmi'ü Envârî's-Sü-kûk ve Lâmi'üz'-Ziyâ'i Li-Zevî's-Şükûk)*, Matbaa-i Amire, 1274, 535) yer alan bir bayram tebriğini tezkirelere örnek olarak gösterebiliriz: "Edfa'u mevâkı'-ı mecd u efdâl ve emna'u mevazî'-i 'izz u ikbal olan meclis-i erem-i peymâları cevahir tabd-ı irtihaya birle perzib u biha kalınmak da'vâtı zımnında münhâ-yı muhlis oldur ki inşâ'allahu'l-mecîd tbrîk-i 'yd -ı sa'îd için yarınki filan günü sa'ât-ı fülânda iken sarây-ı hazret-i sadr-ı a'zamîde sa'ir vücûh-ı müderrişin-i kirâm ile me'ân bulunub leyle-i 'ıydda dâmenbûs şerefânûs şehri-yâr ile şerefende ve müstas'ad olmaları kezalik taraf-ı hazret-i veliyyü'n-na' mîden emr u tenbîh buyurulmağın müşahade ve müsamahadan takdîm-i ihtirâz ile serfirâz olmağa ihtimamları me'mûldür bâkî der mesned-i fazîlet"

17) Pakalın, III, 453.

t) Debbagzâde'de yer alan temessük örneklerinden biri şu şekildedir: "Mâ fihi min aslî'l-vakf ve şerâ-itihi ve furû'îhi ve zavabıtıhi ve dâhh ledâ ve sahh beyne yedey-i. Hakametü bi-sıhhati ve lüzûmihi fi hususihî ve 'umûmihi âlimen bi'l-hilâfî beyne'l-eimmeti'l-eslâfi. Harrerehu el-fakîr ile Rabbihi'l-mücib es-Seyyid Ahmed münbü'l-me'mûr bi-teftîşî'l-haremeyni'l-muhteremeyn gufira leh". Bu temessükte Haremeyni's-Şerifeyni teftişle görevli kadı Seyyid Ahmed geçmiş imamların hilafına olarak, kurulmuş olan vakfın gerekliliğine ve geçerliliğine hükmettiğini bildirmektedir.

18) Akgündüz, I, 49.

19) Akgündüz, I, 39.

u) Padişah'tan veya sadrazam, kazasker vb. gibi makamlardan gelen fermanlara örnek olarak 1115 tarihli Kastamonu sicil defterinin 25. varakının a yüzündeki belge gösterilebilir: "Düstur-u mükerrem-i müşîr-i mefham nizâmü'l-âlem müdebbir-i 'umûru'l-cumhûr bi'l-'akri's-sâkıb münemmim-i mühâmi'l-enâm bâla-yî's-sâ'ib mûmeh-hid-i bünyâ-ni'd-devle ve'l-akyâl mesdârkânî's-sa'âde ve'l-iclâli'l-mahkûk bi-sunûf-i avâtufi'l-meliki'l-'âlâ Anadolu eyâletine mutasarrıf olan vezîrim Paşa edâ-mallahu te'âlâ iclâle ve mefâhiru'l-'ümerâ'i'l-kirâm müâci'i'l-küberâ'i'l-fahhâm zü'l-kudre ve'l-ih-tirâm sahibûne'l-'izz ve'l-ih-tişâmî'l-muhtassûne bi-mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-'âlâ Anadolu Eyâleti-niñ sol kolu nihâyetine varınca sancak mutasarrıfları dâme ikbâluhum ve mefâhiru'l-kudât ve'l-hük-kâm mu'âvini'l-asâ'il-i ve'l-kelâm zikr olunan Eyâlet ve sancaklarda vâkı' olan kâdılar zîd fazlu-

III. İslam Hukuku Açısından Kadı Defterleri'nin Önemi

İslam Hukuku, yani Fıkıh, temelde Müslüman bireyin günlük hayatında dini standartlara uygun olarak nasıl yaşaması gerektiğini araştıran bir ilimdir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar, hayatının her aşamasında, ibadetlerinde, muamelatında ve suç fiilleri karşısında, diğer fertlerle, tabiatla ve devletle münasebetlerinde dine uygun olarak hareket edebilmesinin anahtarlarını veren bu ilmin, İslam fıkıh mezheplerinin ana kaynakları incelendiğinde teori ve pratiği iç içe barındırdığı görülmektedir. Fıkıhın önemli bir kısmını oluşturan muamelat ve ceza hukuku alanında alimler tarafından oluşturulmuş furû-ı fıkıh olarak bilinen büyük bir külliyyatın olduğu hatırlanacak olursa her döneme hitap edici bir niteliğe sahip olduğu ileri sürülebilir.

Osmanlı Devleti mahkemelerinde bizzat kadılar tarafından tutulmuş olan kadı defterlerinde İslam Hukuku ilmi açısından pratiği görmek mümkündür. Bu defterler incelendiğinde, teori kabul edebileceğimiz fıkıh kitaplarında Kur'an, Sünnet, İcma, kıyas ve diğer delillerden yararlanılarak verilmiş hükümlerin, nasıl uygulandığına şahit olunmaktadır.

hum ve mefâhi-rü'l-emâsil ve'l-akrân mâlikâne ve mukata'ât mutasarrıfları zîde kadruhum tevkî-i reff-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm olaki me-mâlik-i mahrûsü'l-mâlikimde mâlikâne virilen mîrî mukata'âtın hazîne-i âmirem defterlerinde mukayyed olduğu mâl-ı maktû u herne ise mâl-ı mîrî ve mu'tâd üzere kılmasına geru ve nuksân gelmemek şartıyla mâlî âsitâne sa'âdetum hazînesine virenler ke'l-evvel âsitâne-i sa'âdetim hazînesine semeresi dâhilinde üç taksit ile beher sene teslim eyleyüb yeni ma'mûl bi't-temessük almak ve dakılmayasın virüb hesabın görüb mâlikâne mutasarrıflığı olanlarıñ yedlerine virilen berât-ı âlişânım şart nâmlarında mukayyed u berât-ı şartını mürâât itmeyüb gerek Muharremî ve gerek Mar-tî mukata'ât u maktû âtu malın dakılmayadan teslim destesini tamamında hesabın görmüşler ibrâ u zimmet eylemedikleri ve mâlikâne nizamının hilâfı ve ahkâm-ı münâkız u menâfî i hareket eyledikleriçün mutasarrıf olanları mu-kata'ât-ı maktû ât-ı müzâ-yede âhardan tâlibine müzrahat olunmak üzere iken ekseri aldıkları seneden beru hesapların görmege 'adem-i ragbet u tekâsül u tehâvünlerinden nâşî mallarında ba'z-ı umûr-ı mühimme ve sa'ir muvâci-bât u mesârîfâta havâle olunan akçaların virilmiş ile virilmeyen nedir ma'lûm olmayu bu takrîb ile bakaya defterleri dahî muhtell u havâlât-ı ahvâlî mu'tell u nîzâm emri müsahhal olmagla bu hal üzere kalursa malî mîrîniñ izâ'ât olunacağı nümâyân olmagın fimâ ba'd tebâyânîñ ihtilâfî ref ve mîrîniñ izâ'âtı tevehhümünü def için o mukavele yedlerinde mevcud u ma'mûl-lün biha temessükâtıyla üç aya dek gelub mîrî ile kat'ı 'alâka ve muhasebelerin görmek ve görmedikleri sûrette mutasarrıf oldukları mâlikâneleri üzerlerinden ref olunacağı i' lâminı meş'ar-ı mukaddimen taraf taraf edâm-ı 'aliyyelerim ile mütebeyyin u i' lâm olunmuş idi lâkin mesafeleri kurb ve ba'd takrîbî ile birbirlerinden se'âret tarîh-i zabtları mugayir u muhâlif olub cümlesi müsavi tutulmaga imkân olmadıgından ashabının hallerini merhamete bu def'a dahî her mukata'ânî ibtidâ'î zabtları her ne tarihle ise seneleri tekmi oludkan soñra sene-i cedîdîñ altı ay inkizâsındañ tevkît olunmagla bundan soñra dahî tekâsül ü tekâvün iderler ise müddet-i mezbûr buruk gelub hesabın görmeyenler mukaddimen ve hâl-i şerr-i fenâkına sudur olan fermân-ı celfî-ş-şâna mugayir hareket idüb ibrâ-i zimmet itmedüklerine binâ'en mutasarrıf olduğu mukata'ât u maktû'ât üzerlerinden ref ve âhardan tâliblerine müzriyâfatına idrar olan ferman-ı celfî-ş-şânıma mugayir hareket idüb ibrâ u zimmet itmedüklerine binâ'en mutasarrıf oldukları mukata'ât ve maktû'ât üzerlerinden ref ve âhardan taliblerine müzrahat olunacağını her birine i' lân u işâ'ât idüb sadır olan hatt-ı hümayûn su'l-i mukirdenime mugayir kimesneye vaz' u hareket itdirmeyesiz şöyle bilesin 'âlâmet-i şerife i' umâd kulasın tahîrîñ fi'l-yevmî'l-hâmisi 'aşara min şehri'l Muharremi'l-haram sene hamse 'aşara ve mie ve elf'.

Mesela Kur'an-ı Kerim'de hırsızlık suçunu işleyenler hakkında "*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin*"²⁰ hükmü bulunmaktadır. Fıkıh âlimleri de bu ayetten ve bu konuyla ilgili hadislerden hareketle hırsızlık suçunu işleyenlere verilecek olan bu cezanın hangi şartlarda verileceğini, nelerin çalınması halinde hırsızlık suçunun gerçekleşeceğini, ne kadar miktarda yapılan çalmanın suçu oluşturacağını vs. tespit etmişlerdir²¹. Bütün suç fiilleriyle ilgili konularda da aynı şekilde şer'î delillerden hareketle hükümleri belirlemişlerdir. Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki herhangi bir beldede meydana gelen suç fiillerine, bu fıkıh kitaplarında yer alan bilgilerin uygulamasını kadı defterlerinde rastlanabilir.

Debbağzade'nin Sak'ında yer alan ve hırsıza hadd cezasının hangi şartlarda ve nasıl uygulandığını gösteren belge şöyledir:

"...sahib-i arz-ıhal İstanbul'da Molla Aşıkî mahallesinde sakin Ali Ağa b. Mustafa mahfel-i şer'ıyyâtta derun-ı arz-ı halde mezkuru'l-ism Kaynâr b. Esber nâm kıbtî muvacehesinde mezbur Kaynâr tarih-i i'lamdan dört gün mukaddem mahalle-i mezburede vaki menzilime ba'de'l-asr hafıyyeten duhul ve mekan-ı muhrezimden kıymetleri nisab-ı sirkayı mütecevaz olan bir simli kılıç ile bir çift simli piştovlarımı sirka idüb halen kılıcı ahara bey ederken yedinde bulmamla mezbur Kanyar'a suâl olunub mucib-i şer'isi icra olunmak matlubumdur deyu dava ve mezbur Kaynâr istintak olundukda fi'l-vaki yevm-i mezkurda müddâf-yi merkumun mahalle-i mezburede vaki menziline ba'de'l-asr hafıyyeten duhul ve mekan-ı mahrezinden salifu'z-zikr simli kılıç ile bir çift simli piştovları sirka idüb piştovları otuz guruşa ahara bey'le istihlâk eyledim deyu ber vech-i muharrer sirkaya tav'an ıkrar idüb rücu itmemekle ve şerait-i sirka dahi bi'l-cümle mevcude olmanın mucibince müddâf-yi merkum Ali Ağa'nın talebiyle mezbur Kaynâr-ı Kıbtîye şer'an kat-ı yed lazım gelüb mevcut olan kılıcın dahi müddâf-yi merkuma teslimi iktiza eylediği mübaşir kulları marifetiyle huzur-ı alilerine i'lam olundu"²².

Bu belgeden anlaşıldığına göre, hırsızlık yapan bir kimse, hırsızlığa uğrayan kişinin talebiyle suçun işlenmesinden dört gün sonra mahkeme önüne çıkarılmış, suçunu kabul etmesi üzerine, hırsızlık suçunun cezası olan kat-ı yed (el- kesme)'e çarptırılmıştır. Bu belgenin bize verdiği önemli mesajlardan birisi, kadının cezalandırmada suçun sübutunu tespit etmesi ve İslam Ceza Hukuku'nun gereği olarak belirlenmiş cezayı takdir etmesidir. Yani fıkıh kitaplarında verilen bilgilerin uygulamasının nasıl yapıldığını bize göstermesidir.

Bunun gibi fiyatların belirlenmesi (narh tespiti), dine giren (mühtedi) ve dinden çıkan (mürted) kişilere karşı alınacak tavırlarla ilgili fıkıh kitaplarında yer alan teorik bilgilerin, nasıl uygulandığını kadı defterlerinde görmekteyiz.

20) Maide, 5/38.

21) Hırsızlık suçu ile ilgili fıkhi tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Şemsüddin es-Serahsî, *el-Meb-sûr*, Darü'l-Fıkr, Beyrut, 1989, IX, 133-194; Muvaffakuddin Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, *el-Muğnî*, Daru Aleml-i-Kütüb, Riyad, 1997, XII, 415-472; el-Kadi Ebu'l-Velid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Daru Kahraman, İstanbul 1985, II, 372-379.

22) Debbağzade Numan Efendi, *Tercüme-i Camiü's-Sak*, ysz., 1248, s. 335-336.

Ayrıca birbirlerine hasım olarak mahkemede davalışan kişilerin nasıl dava açacakları, davalarını nasıl savunacakları, hakimin müddâf ve müddeâ aleyhe karşı nasıl hareket edeceği gibi fıkıh kitaplarında yer alan bilgilerin²³, nasıl hayata geçirildiğini bu mahkeme kayıtları yoluyla öğrenmekteyiz.

Bütün bu veriler, kadı defterlerinin temel İslam Hukuku kaynaklarına dayalı olarak yazılmış olmakla birlikte, hem İslam Hukuku araştırmaları, hem de sonraki devirlerin hukuk sistemleri için büyük değeri haiz bilgilerle dolu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de İslam Hukuku araştırmalarında müracaat edilmesi gerekli kaynaklar olarak değerlendirilebilirler.

Sonuç

İslam hukukunun uygulayıcısı durumunda olan Osmanlı devlet mahkemelerinde, “Sicillât-ı Şer’iyye” adıyla kadılar tarafından tutulan, mahkemeye intikal etmiş olan olayları, padişah fermanlarını, vakıflarla ilgileri bilgileri, müderris ve imam tayinlerini vb, içine alan kadı defterleri, Osmanlı mahkemelerinin hukuk ve ceza davalarını nasıl yürüttüklerini, halkın mahkeme ile, devletin kadı ile olan ilişkilerinin nasıl olduğunu gösteren kayıtlardır. Kadı defterleri sayesinde Osmanlı Devletinin tarihî, kültürel, ekonomik, adlî, idârî ve sosyal yapısının tespit edilmesi mümkündür. Zira kadı defterleri XV. asrın yarısından başlayarak XX. asrın ilk çeyreğine kadar olan uzun bir zaman dilimi içinde, yaklaşık 500 yıllık Türk hukûkî, sosyal, iktisâdî hayatını ve Türk Tarihini yakından ilgilendirmekte ve adeta Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir. Bu önemli belgeler tamamıyla incelenmedikçe XV ilâ XX. asır arasındaki Türk kültür ve tarihine ait bilgiler ve hükümler tamamlanmış olmayacaktır. Zira mahkeme kararları genellikle her devirde ve günümüzde de ait olduğu devletin kültürünü ve tarihini yakından takip eden ve yansıtan önemli tarihi belgelerdir. Bu siciller incelenmeden Osmanlı Devleti’nin siyâsî, idârî, sosyal ve hukûkî tarihini tam anlamıyla ortaya koyabilmek mümkün değildir.

Kadı Defterlerinin sahip olduğu önemi maddeler halinde sıralayacak olursak;

a) Bu defterler, Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu coğrafyada bulunan Müslim ve ya gayrı Müslim bütün vatandaşların, mahkemelere intikal eden hukûkî, askerî, sosyal, siyasî, idârî ve diğer bir takım işlerini, o dönemin şartları, ölçüleri, kültürü, adeti ve tarihiyle beraber, günümüze yansıtmaktır;

b) Kadı defterleri, Osmanlı dönemi kanunları, fermanları, berat, buyruldu, mektup ve tezkireleri ile diğer resmi evrak hakkında bilgilenmemizi sağlayan, kitabet ve edebiyat yönünden de oldukça değerli verilere sahiptir;

c) Bu defterler devlet adamları, ilim adamları, idâreci ve kanun adamları ile askerî şahsiyetlere dair bilgileri ihtiva ettikleri için, ilgilenilen dönemde yaşamış bulunan şahsiyetler hakkında biyografi açısından sağlam ipuçlarını barındırmaktadır;

²³ Mahkemelerde hakimlerin (kadı) nasıl hareket etmeleri gerektiğiyle ilgili konular fıkıh kitaplarında genellikle Edebü’l-Kâdî başlığı altında incelenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şafîî, *el-Ümm*, VI, 277-360; Serahsi, *el-Mebcut*, XVI, 59-115; İbn Rüşd, II, 373-396.

d) Sanat tarihi açısından, tarihi belgeleri, vakfiyeleri, vakıf binalarının durumu, devlete ait binaların tamir ve bakımı vs. bilgileri içerdikleri için, önemli bilgiler içermektedir;

e) Coğrafyaya ait yer adları, bölgesel topluluklar hakkında bilgiler taşır;

f) Askerî ve siyasî tarihimize ışık tutabilecek nitelikte değerli bilgiler bulundurulur;

g) Zamanın müesseselerini tanıtıcı bilgilere sahiptir;

h) Belediye hizmetleri, ticaret, hukuk gibi konularda bilgiler bulundurulur. Bu çeşit belgeler sayesinde defterin ait olduğu beldeyle ilgili hemen her çeşit bilginin elde edilmesi imkânını verir;

ı) Osmanlı Dönemi mahkemelerinin nasıl çalıştığını, şahitlerin ve delillerin nasıl tespit edildiğini, hükmün nasıl verildiğini teferruatıyla gösterir ve şer'î-i idârî işleyişin belgelerini bulundurulur.

Yapısı ve muhtevası hakkında genel olarak bilgi vermeye çalıştığımız kadı defterleri (şer'îyye sicilleri), örneklerden de anlaşılacağı gibi, gerçekten Osmanlı hukuk tarihinin aydınlatılabilmesi açısından çok değerli belgelerden meydana gelmektedir. Fakat ne yazık ki bugüne kadar bu önemli belgeler üzerinde yapılmış olan bilimsel çalışmalar yok sayılabilecek kadar azdır. Halbuki bir an önce bu siciller üzerinde yapılan çalışmaların belli bir düzen ve intizam içinde yapılabilmesi için, belli sistemlere oturtulup, araştırmacıların hizmetine sunulması gerekmektedir. Bunun için de en bilimsel olan yöntemin, merkezî üniversitelerimizden birinde veya birkaçında Şer'îyye Sicilleri Enstitüsünün kurulması ve bu enstitüler kanalıyla Türkiye'de mevcut bütün sicillerin mikrofilmlerinin alınarak, bunların kataloglarının hazırlanmasıdır. Katalog çalışmaları tamamlandıktan sonra, bu sicillerde mevcut veriler bilim aleminin hizmetine sunulmuş olacaktır.

Kadı defterlerinde yer alan veriler, İslam Hukuku açısından, pratik verilerin bir araya getirilmiş olduğu büyük bir birikim olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bu verilerin bir araya getirilerek ortaya konulacak istatistik verilerinden, davaların, suçların, suçlara verilen cezaların mahiyetleri, yoğunlukları, hangi dönemlerde ve yerlerde hangi suçların işlendiği gibi bilgilerle birlikte, davaların nasıl ve ne kadar zamanda halledilmiş oldukları türünden bilgiler de elde edilmesi mümkün olabilir. Bu veriler tahlil edilerek, günümüz hukuk ve yargı sistemi için yol gösterici nitelikte bulgulara rastlamak mümkün olabilir.

Osmanlı Devletinin hukuk sisteminin bütün yönleriyle ve doğru olarak değerlendirilebilmesi için bu sicillerin incelenmesi kaçınılmaz olmakla beraber, bu belgeler tarih, hukuk, iktisat, sanat tarihi, dinler tarihi, sosyoloji gibi bütün sosyal bilimlerin alanında çalışan araştırmacılar için malzeme olma niteliklerini de haizdirler. Bu yüzden en az İslâm hukukçuları kadar, tarihçileri, İslâm tarihçilerini, sanat tarihçilerini, sosyologları, iktisatçıları vb. diğer bilimlerle uğraşan araştırmacıları da ilgilendiren bu belgelerin bir an önce kataloglarının hazırlanması ve bunun için uygun ortamların sağlanması gerektiği vurgulanmalıdır.